

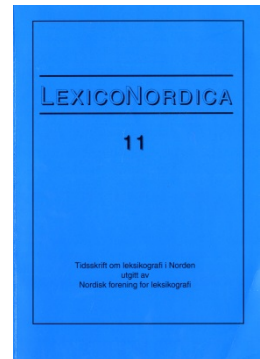
LexicoNordica

Titel: Semantisk information i tospråklige ordbøger (med udgangspunkt i Litausk-norsk ordbok)

Forfatter: Evalda Jakaetiene & Sturla Berg-Olsen

Kilde: LexicoNordica 11, 2004, s. 117-132

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive>

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre LexicoNordica (1-16) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Evalda Jakaitienė og Sturla Berg-Olsen

Semantisk informasjon i tospråklige ordbøker (med utgangspunkt i *Litauisk-norsk ordbok*)

This paper discusses several important questions connected to the presentation of semantic information in bilingual dictionaries. When planning the compilation of such a dictionary, the authors must take several key decisions on problems related to transfer of the semantics of the source language to the target language. Their decisions on the handling of cases of polysemy and homonymy and the presentation of the equivalents of each entry have practical repercussions for the organisation of the dictionary. Taking as our point of departure a middle-size Lithuanian-Norwegian dictionary, with which we have some experience ourselves, we present some of the dilemmas typically encountered by lexicographers when compiling bilingual dictionaries.

1. Innledning

Målet med denne artikkelen er å definere hva som kan betegnes som semantisk informasjon i moderne tospråklige ordbøker, og drøfte hvordan denne informasjonen bør presenteres. Vi vil i denne forbindelse komme inn på en del av de vanskelighetene leksikografer møter under arbeidet med tospråklige ordbøker. Artikkelen bygger på våre erfaringer fra arbeidet med *Litauisk-norsk ordbok* (Jakaitienė og Berg-Olsen 2001).

Den semantiske informasjonen utgjør den viktigste delen av de fleste ordbøker, men måten denne informasjonen kommer fram på, er som kjent forskjellig fra én ordbok til en annen. Forfattere av enspråklige ordbøker bestreber seg vanligvis på å gi betydningsforklaringer som er så presise, fyllestgjørende og eksplisitte som mulig. I tospråklige ordbøker formidles den semantiske informasjonen på en annen måte, nemlig ved at man oppgir ekvivalenter. Man kan si at ordboksforfatteren her legger de semantiske systemene i to språk – kildespråket og målspråket – oppå hverandre, og disse systemene er aldri fullstendig sammenfallende. I den grad det er sammenfall, gjelder det bare en begrenset del av den semantiske informasjonen som skal formidles. Å finne passende ekvivalenter er utvilsomt den viktigste oppgaven leksikografen har når han skal formidle semantisk informasjon i en tospråklig ordbok, samtidig som han også hele tiden må vurdere om ekvivalentene bør suppleres med ytterligere informasjon.

For å kunne gjengi semantikken til et gitt ord i kildespråket så nøyaktig som mulig kreves det av leksikografen at han er vel bevandret i leksikalsk semantikk. Med et slikt utgangspunkt kan han lettere velge og siden konsekvent holde seg til én teoretisk ramme når han skal analysere ordenes betydning og betydningsstruktur. På dette grunnlaget må det formuleres nøyaktige kriterier for hvordan ordenes semantiske struktur skal analyseres. Leksikografen må også ha god kjennskap til systematiske sammenhenger mellom de leksikalske enhetene samt kunne identifisere bruksmessige og stilistiske særtrekk ved hvert enkelt ord. Bare ved hjelp av presist formulerte prinsipper for hvordan disse problemene skal løses, kan man oppnå en mest mulig nøyaktig og enhetlig karakteristikk av de semantiske forskjellene mellom de to språkene.

Hvilket teoretisk grunnlag man velger å bruke, vil langt på vei bestemmes av hva slags ordbok det er snakk om i det gitte tilfellet. Framfor alt må man ta stilling til om ordboka skal være aktiv eller passiv, og også bestemme hvilket omfang den skal ha. Som Svensén (1987:142–147) påpeker, vil presentasjonen av ekvivalenter være forskjellig avhengig av hvilken type ordbok man har å gjøre med. I det følgende vil vi ta for oss en middels stor ordbok som er aktiv både i forhold til kildespråket og målspråket morsmålsbrukere. *Litauisk-norsk ordbok* er et eksempel på en slik ordbok. Vår framstilling har mange likhetstrekk med og bygger i noen grad på Svenséns diskusjon om ekvivalenter i tospråklige ordbøker (Svensén 1987:134–156).

2. Teoretiske prinsipper for presentasjon av leksikalsk betydning i tospråklige ordbøker

2.1. Hva er leksikalsk betydning?

For ordboksforfattere er det viktig å ta utgangspunkt i en forståelse av leksikalsk betydning som i størst mulig grad tjener praktiske leksikografiske formål. Det er en utbredt oppfatning blant teoretikere innen semantikk og leksikografi at den semantiske informasjonen i ordbøker ikke bør bestå av opplysninger om gjenstander og fenomener slik de framstår i den fysiske verden. I stedet bør man bestrebe seg på å formidle hvordan disse gjenstandene og fenomenene konseptualiseres eller oppfattes av de som snakker et bestemt språk (Ščerba 1974, Löbner 2002:19, Wierzbicka 1985:7). Årsaken er at ethvert språk bygger på en unik konseptualisering av verden; selv om to ord i to forskjellige språk i snever forstand betegner samme ting, er det ikke uvan-

lig at de to ordene uttrykker forskjellige konseptualiseringer av denne tingen. For eksempel er det et viktig aspekt ved betydningen av ordet *turkey* «kalkun» i amerikansk engelsk at det er vanlig å steke denne fuglen og spise den i forbindelse med høsttakkefesten. I det australske språket warlpiri inneholder ordet for «mus» betydningselementene «spiselig og velsmakende», noe det ikke kan sies å gjøre i for eksempel norsk eller litauisk. De litauiske ordene *medžioti* «jakte» og *medžioklė* «jakt» har sammenheng med dialektordet *medė* «skog», mens tysk *jagen* (som forøvrig er opphavet til norsk *jage*) også har betydningen «følge etter, forfølge». Fenomenet «jakt» vekker dermed forskjellige assosiasjoner i litauisk og tysk. Det litauiske ordet for «foss», *krioklys*, etterlikner lyden av rennende vann, mens både engelsk *waterfall* og russisk *vodopad* (*voda* «vann» + *padat'* «falle») er motivert ut fra det faktum at vannet i en foss «faller» nedover som følge av tyngdekraften.

På bakgrunn av eksempler som disse kan det hevdes at det til grunn for ethvert språk ligger bestemte måter å ordne og klassifisere verden rundt oss på. I århundrenes løp blir en viss verdensforståelse befestet i språket gjennom det man kan kalle *et språklig verdensbilde*, som etter manges syn utgjør en delmengde av det allmenne, konseptuelle verdensbildet. Folk som snakker ett og samme språk kan ha forskjellig alder og utdanning og besitte svært forskjellig encyklopedisk viten om ting og fenomener i den virkelige verden – med andre ord kan de ha svært forskjellige konseptuelle verdensbilder. Likevel har de få problemer med å kommunisere med hverandre gjennom språket, fordi de klassifiserer ting og fenomener på tilnærmet samme måte og forbinder dem med samme språklige uttrykk. Dette språklige verdensbildet, som er felles for hele språksamfunnet, gjenspeiles i ordenes betydning. Dermed kan man si at leksikalsk betydning er «informasjon om reelle forhold som formidles av et ord og er sanksjonert av samfunnet» (Jakaitienė 1988:42, vår oversettelse) eller at det er «en *invariant* del av individenes *kognitive begreper*, språkbrukernes semantiske kompetanse, som er felles for alle språkbrukere på grunn av deres felles samfunnsmessige og kommunikative erfaring» (Gudavičius 2000:47, vår oversettelse).

2.2. Ulike grader av overlapping mellom konsepter i kilde- og målspråk

Med utgangspunkt i den ovennevnte forståelsen av leksikalsk betydning må forfattere av tospråklige ordbøker kunne påvise hvilken del av et kognitivt begrep som dekkes av et visst ord i det ene språket, og hvilken del som dekkes av (mer eller mindre) tilsvarende ord i det andre språk-

ket. Man må altså kunne identifisere de tilfellene der to begreper i de to språkene faller sammen og se når og i hvilken grad de ikke er sammenfallende.

Svensén (1987:134–139) diskuterer hvordan betydningsinnholdet til potensielle ekvivalenter i forskjellige språk kan oppvise større eller mindre grad av overlapping. Noen ganger sammenfaller to språksamfunns språklige verdensbilde på et visst område, og dette fører til sammenfall mellom det betydningsmessige omfanget til visse konsepter i språkbrukernes bevissthet. I slike tilfeller er det fullstendig ekvivalens mellom de ordene som uttrykker disse konseptene. Svensén anfører flere eksempler på fullstendig ekvivalens, for eksempel forholdet mellom engelsk *leap-year* «skuddår» og svensk *skottår* (Svensén 1987:137). Fullstendig ekvivalens synes det også å være mellom et ordpar som norsk *spurv* og litauisk *žvirblis* «spurv». Andre ganger kan et konsept uttrykt av et ord på det ene språket utgjøre en delmengde av et konsept på det andre språket. Et eksempel på dette er forholdet mellom svensk *trä*, som bare betegner et tre som plante og dansk *træ*, som i likhet med norsk *tre* og litauisk *medis* brukes både om selve planten og om materialet trevirke (Svensén 1987:135). En tredje type forhold har vi når to ord i to språk viser delvis overlapping, dvs. at de to konseptene i visse tilfeller sammenfaller, men også hver på sin kant dekker andre betydninger. Svenséns eksempel på dette er forholdet mellom fransk *bois* og dansk *skov*. Et annet eksempel er forholdet mellom norsk *bord* og litauisk *stalas*: Begge disse ordene kan betegne et bord i betydningen «møbel», men *bord* kan også betegne «skåret trelast» og «reling», noe *stalas* ikke kan. På den annen side kan *stalas* også bety «matrett», for eksempel i frasen *saldus stalas* «dessert» (bokstavelig oversatt «søtt bord»).

En god forståelse av de logiske sammenhengene mellom konsepter i kildespråk og målspråk gjør ordboksforfatteren vel rustet til å bestemme hvor mange og hvilke oversettelsekvivalenter som bør føres opp ved hvert enkelt oppslagsord, og i hvilken grad ekvivalentene bør suppleres med tilleggsopplysninger.

2.3. Inndeling av oppslagsordene i betydninger

Før leksikografen gir seg i kast med den semantiske delen av ordboksartiklene, må han definere visse prinsipper for hvordan oppslagsordene skal deles inn i enkeltbetydninger. Innen tospråklig leksikografisk teori eksisterer det i hovedsak to syn på hvordan dette skal gjøres (Berkov 1996:128–129). Enkelte mener at man utelukkende bør ta hensyn til de

semantiske forholdene i kildespråket. I henhold til dette synet bør ikke potensielle ekvivalenter i målspråket ha noe å si for hvilke betydninger man velger å operere med ved hvert oppslagsord. Forhold i målspråket skal heller ikke ha noen innvirkning på hvorvidt flere betydninger uttrykt av et likelydende ord presenteres som polysemi eller homonymi. For tilhengere av dette synet utgjør gjerne framstillingen i en enspråklig ordbok over kildespråket utgangspunkt for presentasjonen av stoffet også i tospråklige ordbøker, og i prinsippet skal samme betydningsinndeling brukes uansett hva målspråket måtte være.

Andre leksikografer hevder at antall ekvivalenter i målspråket bør ha betydning for hvordan oppslagsordets betydninger presenteres. I ytterste konsekvens vil det si at antallet betydninger bør være identisk med antallet ikke-synonyme ekvivalenter oppslagsordet har i målspråket. Mens Berkov (1996) uttrykkelig støtter det førstnevnte synet, står Svensén (1987:153–156) nærmest det sistnevnte, spesielt når det gjelder presentasjonen av betydningsstruktur i passive ordbøker: «Man skulle t.o.m. kunna gå så långt som till att säga att målspråkets betydelsestruktur snarare än källspråkets bör få bestämma betydelsegrupperingen [i passiva ordböcker].» (Svensén 1987:155).

Hvis ordboksforfatteren slutter seg til det synet at betydningsstrukturen i enspråklige ordbøker bør tjene som grunnlag også for tospråklige ordbøker, vil han i liten grad måtte ta stilling til problemer når det gjelder hvordan og i hvilken rekkefølge betydningene bør presenteres. Hoved- og underbetydninger, direkte og overførte betydninger kan i stor grad føres opp slik de står i enspråklige ordbøker over kildespråket. Imidlertid vil han måtte ta stilling til om alle de betydningene som oppgis i den enspråklige ordboka, også bør tas med i tospråklige ordbøker, og i hvilken grad det er tilrådelig å foreta rettelser i hvordan stoffet er disponert i den enspråklige ordboka. Ettersom det foreløpig dessverre ikke eksisterer noen klart definerte objektive kriterier for inndeling av ord i betydninger, vil nok de aller fleste tospråksleksikografer i praksis foreta visse endringer i forhold til presentasjonen i en enspråklig ordbok. Likevel er det på sin plass å påpeke at dette bør gjøres med stor forsiktighet og ikke for ofte. Dersom man ønsker å utelate enkelte betydninger av et ord, bør man vurdere om det ikke er bedre å ikke ta med dette ordet i ordboka i det hele tatt. Hvis brukeren av ordboka ikke finner det ordet han leter etter, vil han sannsynligvis lete i en annen ordbok (for eksempel en større enspråklig ordbok over kildespråket). Hvis han derimot finner ordet, men ikke den betydningen han er ute etter, vil han lett kunne gjøre feil (Berkov 1996:135).

Leksikografer som mener at målspråkets ekvivalenter bør bestemme (eller være med på å bestemme) inndelingen i betydninger, vil i mange

tilfeller måtte ta stilling til hvor grensa går mellom synonymi og ikke-synonymi. Kan ord betraktes som synonymmer hvis de konseptene de betegner, bare er delvis sammenfallende? Hva med ord som har liknende semantikk, men ulik valens eller ulike stilistiske egenskaper? Hvis man ikke formulerer klare svar på disse spørsmålene, kan behandlingen av polyseme ord i ordboka lett bli inkonsekvent.

Uansett hvilken tilnæringsmåte man velger når det gjelder betydningsinndeling, må man altså ta stilling til visse sentrale problemer. Diskusjonen om hvilken av de to metodene som har flest fortrinn, kan ikke sies å være avsluttet. Selv ser vi argumenter for begge tilnæringsmåtene, men når en ordboksforfatter først har valgt én av dem, må han selvsagt i det følgende arbeidet konsekvent holde seg til denne. I arbeidet med *Litauisk-norsk ordbok* ble den førstnevnte metoden fulgt, og til grunn for betydningsinndelingen i denne boka lå en enspråklig litauisk ordbok (DLKŽ 1993).

2.4. Presentasjon av synonyme ekvivalenter i ordboksartikler

To sentrale spørsmål innen tospråksleksikografi knytter seg til presentasjonen av ekvivalenter i ordboksartiklene: Hvor mange synonyme (eller nesten synonyme) ekvivalenter bør man oppgi, og i hvilken rekkefølge bør disse presenteres?

Når det gjelder det første spørsmålet, er det grunn til å gjøre oppmerksom på Berkovs (1996:167–170) advarsel mot å føre opp for mange ekvivalenter uten noen spesiell motivasjon. Dessverre synes det som om ordboksforfattere ikke sjelden ser det som en prestisjesak å oppgi mange forskjellige mer eller mindre synonyme ekvivalenter til samme oppslagsord eller betydning. Det store antallet ekvivalenter begrunnes gjerne med at dette er nyttig for oversettere av skjønnlitteratur, og på denne måten strekkes ordets betydning ofte unødvendig langt. Hovedformålet med tospråklige ordbøker er å oppgi så nøyaktige opplysninger som mulig om betydningen av ord i ett språk ved hjelp av et annet språks leksikalske ressurser. Hvis man ønsker å oppgi flere synonyme ekvivalenter, er det derfor helt nødvendig å spesifisere de forskjellige ekvivalentenes semantiske eller stilistiske særtrekk.

Det er heller ikke lett å gi noe entydig svar på det andre spørsmålet, altså i hvilken rekkefølge synonyme ekvivalenter bør presenteres. Noen ganger kan det være formålstjenlig å bruke frekvens som kriterium og oppgi hyppig brukte ord før mindre hyppig brukte. Stilistisk markerte ekvivalenter bør dessuten føres opp etter stilistisk nøytrale. I visse tilfeller kan man også ty til etymologiske kriterier og føre opp arveord før

lånord. Synonymer som vurderes å være likeverdige, kan føres opp i alfabetisk rekkefølge. Men når alt kommer til alt må det nok sies at leksikografer ennå i stor grad baserer seg på sin egen språkfølelse og sunne fornuft på dette punktet.

2.5. Eksempler og annen tilleggsinformasjon

Det er ikke uvanlig å mene at tospråklige ordbøker først og fremst skal presentere ekvivalenter til kildepråkets språklige enheter, og ikke gi forklaringer eller beskrivelser (jf. definisjonen av tospråklig ordbok i Nordisk leksikografisk ordbok [NLO 1997:257]: «ordbok som har to objektspråk og som for hvert ord og uttrykk på ett av disse angir ekvivalenter på det andre språket»). Som det framgår av de foregående avsnittene, viser imidlertid problemene knyttet til polyseme oppslagsord og synonyme ekvivalenter at det ikke uten videre er enkelt å velge en passende ekvivalent til et gitt ord i kildepråket. For å formidle oppslagsordenes semantiske spektrum, avdekke deres betydningspotensial og tydeliggjøre nyanser, må ordboksforfatteren ta i bruk illustrerende eksempler. Med andre ord må det i tospråklige ordbøker ikke bare gis presise ekvivalenter som stemmer overens med oppslagsordets betydningsinnhold, men også relevante opplysninger om hvilke brukskontekster som er typiske for ordet.

Er så slike opplysninger nødvendige overalt, ved ethvert oppslagsord, og hvilket omfang skal denne informasjonen ha? For å kunne svare på disse spørsmålene vil vi ta for oss de vanligste situasjonene man kommer opp i ved oversettelse av oppslagsord i kildepråket i en aktiv ordbok.

3. Oppslagsordet er entydig både i kilde- og målpråket

I noen tilfeller er oppslagsordet *entydig* i kildepråket og dekkes av ett ord som fungerer som fullstendig adekvat ekvivalent i målpråket (vi har altså fullstendig ekvivalens, jf. Svensén 1987:137). Slike tilfeller er tross alt relativt hyppige, særlig når de to språkene det er snakk om står hverandre genetisk nær, slik som russisk og polsk, litauisk og latvisk eller tysk og norsk. Det er heller ikke vanskelig å finne eksempler på dette i *Litauisk-norsk ordbok*, selv om den genetiske distansen mellom

disse to språkene er betydelig. Som vi ser, finner man slike eksempler både blant arveord og lånnord:¹

A) arveord:

krūtīs ~tiēs *sf* 4 bryst -et =(-er)
medūs ~daūs *sm* 4 hønning -en
balañdis ~džio *sm* 2 dūe -n(-a) -r
kárvė ~vės *sf* 1 ku -a kyr(-er)

B) lånnord:

a) i begge språk:

kompromìsas ~so *sm* 2 kompromìss[kumpru-] -et -er(=)
matemātika ~kos *sf* 1 matematikk -en
vỹnas ~no *sm* 2 vin -en

b) i ett av språkene:

parašiùtas ~to *sm* 2 fállskjerm -en -er
stiuardèsė ~sės *sf* 2 flývertinne -n(-a) -r
dōminti ~na ~no *vt* (*pf. su-*) interessere -te -t

Ut fra vår erfaring med litauisk og norsk har vi ikke grunnlag for å hevde at ord som er entydige og dekkes av én adekvat ekvivalent, systematisk tilhører noen bestemt semantisk eller etymologisk basert kategori. Likevel vil det oftest være snakk om enten såkalte internasjonale ord, i første rekke fagord, eller arveord som betegner slike ting som slektsforhold eller hverdagsgjenstander. For andre språkpar vil det sannsynligvis være mulig å påvise klarere regelmessigheter. I *Russisk-estisk ordbok* (Leemets et al. 1984–92) hører for eksempel de tilfellene der det er én passende ekvivalent til oppslagsordet i kildespråket, «stort sett til nedarvete leksemer som betegner gjenstander, fenomener og vurderinger i den objektive verden, eller også ord som viser fullstendig sammenfall i sin ytre form» (Leemets 1988:203, vår oversettelse).

I tilfeller av denne typen kan den semantiske informasjonen vanligvis gjengis på en tilfredsstillende måte ved simpelthen å velge en ekvivalent som i sin semantikk svarer helt til oppslagsordet, og man trenger ikke å opplyse om ordets kombinasjonsmuligheter. Likevel er det i praksis nokså vanlig å forsyne også slike ordboksartikler med illustrerende materiale. Selv om dette materialet semantisk sett kan sies å være overflødig, tar man det med for å gjøre det enklere for brukerne av boka så raskt som mulig å finne det uttrykket de er ute etter.

¹ En del av eksemplene fra *Litauisk-norsk ordbok* er forkortet, og enkelte feil i ordboka er rettet opp i sitatene.

4. Oppslagsordet er entydig i kildespråket, men har flere ekvivalenter i målspråket

I andre tilfeller finnes det *flere ekvivalenter* til et oppslagsord som er entydig i kildespråket, og hver ekvivalent dekker bare delvis den betydningen som skal formidles.² Ekvivalentene danner en kjede av synonymer – av og til er det mulig å avgjøre hvilket av dem som står oppslagsordet nærmest, men ofte kan dette by på vansker. Oppslagsordets betydning er så å si spredt utover en hel rekke ord i målspråket, og bare summen av delekvivalentene tilsvarer ordets betydning fullstendig. Denne forskjellen i kategorisering har bakgrunn i at den språklige verdensforståelsen er forskjellig fra ett språksamfunn til et annet, som poengtert i avsnitt 2.1. Jf. dette eksempelet fra *Litauisk-norsk ordbok*:

iltis ~ties *sf* I hjørnetann -a(-en) -tenner, (*šerno*) hóggtann, (*jūros vėplio, dramblio*) stóttann

Som nevnt i avsnitt 2.4, er det i slike tilfeller flere problemer som må løses i forbindelse med utvalget og presentasjonen av ekvivalenter i ordboksartikkelen. Ettersom man her ikke kommer utenom å oppgi flere ekvivalenter, er det nødvendig a) å føre opp bestemte karakteristikker som viser hver ekvivalents bruksegenskaper (f.eks. henvisninger til objekt eller instrument ved verb og til hva eller hvem egenskapen kan gjelde ved adjektiver) og/eller b) å føre opp eksempler som klart viser ordets kombinasjonsmuligheter. Jf. følgende eksempler:

irkluóti ~lúoja ~lāvo *vt* (*valti*) ro -dde -dd, (*baidarė, kanoja*) pàdle -et -et

Litauisk *irkluoti* kan på norsk oversettes både med *ro* og *padle*; her er det spesifisert at den norske ekvivalenten *ro* passer dersom det er snakk om en båt (*valtis*), mens *padle* er riktig når objektet til verbet er en kajakk (*baidarė*) eller kano (*kanoja*).

sėgti sėga sėgė *vt* (*pf. at-, pri-, su-, už-*) fėste -et -et, (*sagomis*) knėppe knėpte knept, (*kabliuku*) hėkte -et -et, (*sagtimi*) spėnne spėnte spent *s. kãspina priė kasũ* feste et bånd i flettene; *prisėgti (kã nórs) segtukũ* hekte noe fast med en knappenål; *susėgti diržq* spenne fast et belte; *ãtsegtos kėlnės* oppknepte bukser; (*refl.*) *švarėkq susisėgti arbà atsisėgti* kneppe igjen eller kneppe opp jakka; *užsisėk sãgq* knepp igjen knappen; *prisisėkite diržũs!* spenn fast beltene!

² I Svenséns system vil oppslagsordet formodentlig betraktes som polysemt, ettersom betydningen ikke dekkes av én enkelt ekvivalent i målspråket.

Her vises det både ved presentasjonen av ekvivalentene og i de påfølgende eksemplene at litauisk *segti* kan oversettes til norsk både med *feste*, *kneppe*, *hekte* og *spenne*.

sklandūs ~dì *adj* 4 (*apie kalbą*) flýtende, sammenhengende, (*apie sakinį*) velformet; [...]

Ved adjektivet *sklandus* er det spesifisert at de norske ekvivalentene *flytende* og *sammenhengende* passer når adjektivet brukes om språk (*apie kalbą*), men at *velformet* er den riktige oversettelsen når adjektivet brukes om en setning (*apie sakinį*).

lengvatà ~ãtos *sf* 2 rabátt -en -er, fördel -en -er, privilégium -iet -ier *draudimo* l. forsikringsrabatt; *mókesčio* l. skattelette -n; *~ãtos peñsininkams* pensjonistrabatter; *suteikti, gáuti ~ãtu* gi, få fordeler; *pasinaudóti ~ãtomis* gjøre bruk av fordeler {privilegier}

Her er det utelukkende eksemplene som gir brukeren informasjon om hvilken norsk ekvivalent til litauisk *lengvata* som passer å bruke i det enkelte tilfellet. I eksemplene er alternative oversettelser oppført i sløyfeparenteser.

5. Oppslagsordet er flertydig i kildespråket

Den tredje typen situasjon er enda mer komplisert; her er oppslagsordet flertydig i kildespråket. Man kan skjelve mellom to undertyper:

5.1. Oppslagsordet er flertydig i kildespråket, men dekkes av én ekvivalent i målspråket

En sjelden gang kan alle oppslagsordets separate betydninger oversettes med ett og samme ord, som altså er flertydig også i målspråket. Hvis dette er tilfelle, har ordboksforfatteren minst to alternative løsninger å velge mellom. Han kan a) velge å dele opp ord som er flertydige i målspråket i separate betydninger tilsvarende antallet ikke-synonyme ekvivalenter i kildespråket eller b) velge å dele opp ordet ut fra den meningsstrukturen ordet har i målspråket. Under ser vi hvordan den samme ordboksartikkelen kan arte seg avhengig av om forfatteren velger løsning a) eller b):

- a) **sėnas ~nà** *adj* 4 *iv. r.* gàmmel -t gàmle *s.* *vėras* en gammel mann; *s. pažįstamas, draūgas* en gammel bekjent, venn; *~nà tvarkà* den gamle orden; *~nos mādōs* gamle moter; *~nì drabūžiai* gamle klær; *s. maįstas* gammel mat
- b) **sėnas ~nà** *adj* 4 **1.**(*turintis daug amžiaus*) gàmmel -t gàmle *s.* *vėras* en gammel mann; *jis atródo s.* han ser gammel ut **2.**(*jau kuris laikas esantis*) gàmmel -t gàmle *s. pažįstamas, draūgas* en gammel bekjent, venn **3.**(*anksčiau buvęs*) gàmmel -t gàmle *~nà tvarkà* den gamle orden; *~nos mādōs* gamle moter **4.**(*pabuvēs, palaikytas, panešiotas, nešviežias*) gàmmel -t gàmle *~nì drabūžiai* gamle klær; *s. maįstas* gammel mat

Det er viktig å være klar over at løsning a) bare kan velges i de tilfellene der samtlige betydninger av ordet i kildespråket dekkes av en og samme ekvivalent. I slike tilfeller går det altså an å la være å dele opp ordet i enkeltbetydninger, og i stedet sette inn karakteristikken *i forskjellige betydninger* (på litauisk *įvairiomis reikšmėmis*, forkortet *įv. r.*) foran ekvivalenten. Ved nærmere ettersyn viser det seg imidlertid ofte at det likevel ikke er fullt samsvar mellom oppslagsord og ekvivalent. Litauisk *senasis viršininkas* kan til nød oversettes med *den gamle sjefen*, men *den forrige sjefen* er bedre. Og *seni laikai* kan ikke oversettes ordrett med *gamle tider*; her må man ty til *tidligere tider*, eventuelt *gamle dager*. På bakgrunn av dette er det nok løsning b) å foretrekke i dette tilfellet.

5.2. Oppslagsordet er flertydig i kildespråket og har flere ekvivalenter i målspråket

Mye hyppigere er de tilfellene der hver separate betydning må oversettes med én eller flere ekvivalenter i målspråket. Ikke sjelden kan flere betydninger oversettes med samme ekvivalent, mens andre betydninger av det samme ordet dekkes av andre ekvivalenter. Dette ser vi noen eksempler på nedenfor.

sprógti ~gsta ~go *vi (pf. su-)* **1.**(*nuo smūgio plyšti*) eksplodére [-plu-] -te -t *~go užpakalinė padangà* bakdekket eksploderte **2.**(*skilti, trūkti*) sprække sprakk sprùkktet, revne -et -et *kiaušinis vėrdamas ~go* egget sprakk under koking; *nuō karšćio s.* sprekke {revne} av varme **3.**(*skleisti pumpurus, lapus*) springe sprang sprūnget ut *lāpai, pumpurāi ~gsta* løv, knopper springer ut **4.**(*stipriai reikšti jausmus*) forgå -gíkk -gátt, miste -et -et fátningen *s. iš pėdo* forgå av misunnelse; *s. iš āpmaudo* forgå av ergrelse {være svært

ergelig} **5.**(*godžiai esti, gerti*) (*pejor.*) (*pf. pri-, su-*) prøppe - et -et seg med, støppe -et -et i seg *kiaūlės ėdala ~gsta* grisene stapper i seg bløtfor **6.**(*gala gauti*) (*pejor.*) (*pf. nu-*) dø -de -dd, krepere -te -t *kóks gímė, tóks ir sprōgs* han kommer til å dø den samme som han ble født; *~gsiu iš karščio* jeg kommer til å krepere av varme

Det litauiske verbet *sprogti* har en rekke betydninger som er klart innbyrdes beslektet. Betydningene 1 og 2 betegner at noe brister som følge av indre eller ytre omstendigheter som kan være mer eller mindre voldsomme; betydning 3 fokuserer på resultatet av denne prosessen på et spesifikt område (trær og blomster), mens betydningene 4–6 er basert på forskjellige metaforer. På norsk er hver betydning oversatt med forskjellige ekvivalenter.

tamsūs ~sì *adj 4, 3* **1.**(*kuris be šviesos*) mørk -t *~sì naktis* en mørk natt; *tamsūs dėbesys* mørke skyer; *~sù kaup maišė* det er stummende mørkt **2.**(*nešviesus, juosvas*) mørk -t *t. véidas* et mørkt ansikt; *t. kambarys* et mørkt rom; *tamsūs drabūžiai* mørke klær; *tamsūs plaukaĩ* mørkt hår **3.**(*met. liūdnas*) dyster -t -tre, mørk -t *tamsios miñtys* dystre {mørke} tanker **4.**(*met. nedoras*) dúnkel -t -kle, lyssky *~sì praeitis* en dunkel fortid; *jō tamsūs darbėliai* de lysskye affærene hans **5.**(*met. atsilikęs*) uvítende, tilbåkeliggende *tamsūs žmónės* uvitende mennesker

I dette tilfellet er flere av betydningene til adjektivet *tamsus* oversatt med norsk *mørk*; dette er den eneste oversettelsen av betydning 1 («som kjennetegnes ved fravær av lys») og 2 («ikke lys, svartaktig»), men under betydning 3, som er metaforisk, er *mørk* bare oppført som et alternativ til *dyster*.

Når et flertydig oppslagsords betydningsstruktur vel er kartlagt, følger den prosessen som Svensén (1987:139) kaller *betydelsespecificering* og Berkov (1996:146) *semantisering* (*semantizacija*). Hver betydning utstyres med en meget kort forklaring, som gis på kilde-språket og gjerne står rett etter betydningens nummer. Disse forklaringene skal ikke utgjøre nøyaktige definisjoner, men de må være informative nok til at brukeren raskt skal kunne identifisere betydningen.³ Denne informasjonen er spesielt nyttig for brukere som bruker boka som en aktiv ordbok. I de tilfellene der den semantiske strukturen til et

³ Svensén (1997:140–142) påpeker at betydningene kan spesifiseres på forskjellige måter – ved å gi synonymer til oppslagsordet eller ved å oppgi metaspråklige eller encyklopediske opplysninger.

flertydig ord sammenfaller i kilde- og målspråk, er betydningsspesifisering unødvendig. Dersom hovedbetydningen er klart mer frekvent i forhold til de øvrige betydningene, hender det at man ikke fører opp noen forklaring ved denne. Generelt sett er det imidlertid svært vanskelig å fastsette maksimalt konsekvente prinsipper for oppdeling av ord i betydninger og anvending av forklarende karakteristikker. Ennå har ingen lyktes i å utarbeide egne kriterier for slike forklarende karakteristikker, og dessverre må det slås fast at det burde vært mer systematikk på dette feltet også i *Litauisk-norsk ordbok*.

6. Oppslagsordet mangler ekvivalenter i målspråket

Den fjerde typen situasjon kjennetegnes ved at det ikke finnes noen ekvivalent til oppslagsordet eller til en av dets betydninger. Dette gjelder vanligvis ord som er knyttet til samfunnsstruktur og tradisjoner i de områdene der kildespråket snakkes. I slike tilfeller er det flere løsninger man kan ty til. Jo større forskjell det er mellom to språksamfunns erfaringsverden, desto mer sannsynlig er det at det finnes ord i det ene språket som mangler ekvivalenter i det andre. Typiske eksempler på dette finner man når det gjelder mattradisjoner. I Litauen har det vært vanlig å tilberede en matrett ved å røyke en svinemagesekk som er fylt med malt eller opphakkert svinekjøtt. Denne retten heter *skilandis*. Det er ikke å vente at man kan finne en ekvivalent til dette ordet i et annet språk hvis de som snakker dette språket, ikke kjenner til noen rett av denne typen.

I dette og tilsvarende tilfeller må ordboksforfatteren vurdere i hvilken grad målspråkets morsmålsbrukere kan tenkes å kjenne til samfunnsforholdene der kildespråket brukes, for deretter å bestemme hvordan ord av denne typen skal trakteres i ordboka. I hvilken grad må for eksempel de norske ordene *fjord*, *fylke* og *storting* forklares på litauisk i en norsk-litauisk ordbok? Det første av disse ordene betegner et naturfenomen som de fleste litauere kjenner til, og her er det sannsynligvis tilstrekkelig å oppgi lånordet *fiordas* som ekvivalent. Denne framgangsmåten passer dårlig ved de to andre ordene, i og med at det nok bare er et fåtall litauere som har klart for seg hva som menes med *fiulkė* eller *stortingas*. Her må oppslagsordenes betydning forklares nærmere, mens det ikke nødvendigvis er hensiktsmessig å føre opp noen ekvivalenter. Under ser vi hvordan en del litauiske ord uten norske ekvivalenter er behandlet i *Litauisk-norsk ordbok*.

kalėdaitis ~áičio *sm 1 rel. etnogr. juleflatbrød som familien deler og spiser julaften*

skrabalai ~lū *sm pl 3^b tradisjonelt litauisk musikkinstrument – en slags bjelle av tre*

Ved disse to ordene gis det altså ingen ekvivalenter, bare betydningssforklaringer.

garnyras ~ro *sm 2 garnityr -et -er(=), garnéring -en -er, tilbehør -et = (sammavn på poteter, grønnsaker, gryn, makaroni o.l. som serveres til kjøttretter) daržóvių g. grønnsaksgarnityr; rýžių g. risgarnityr; maltiniai su ~rū kjøttkaker med tilbehør*

pėrti pėria pėrė *vt (pf. iš-) 1.(pirtyje vanoti) slå slo slått med ris (i badstua; riset er vanligvis av bjørk) (refl.) vākar pirtyjė pėrėmės i går slo vi hverandre med ris i badstua 2. [...]*

I disse to ordboksartiklene gis det flere ekvivalenter, men fordi det litauiske ordet har en noe annen betydning enn de norske ekvivalentene, har man valgt å supplere med nærmere forklaringer.

platfōrma ~mos *sf 1 1. [...] 3.(labai storas bato padas) bātai su ~ma platāsko 4. [...]*

Her er én av oppslagsordets betydninger ikke forsynt med noen ekvivalent; i stedet har man valgt å gi en oversettelse av en vanlig frase som inneholder ordet.

litas ~to *sm 2 litas -en -er mokėti dėšimt ~tų betale ti litas*

I dette tilfellet er oppslagsordet simpelthen oppført som lånord i mål-språket norsk.

7. Konklusjon

Arbeidet med *Litauisk-norsk ordbok* har vist til fulle at det er en rekke problemstillinger knyttet til hva som kvalifiserer som semantisk informasjon i en tospråklig ordbok, og til hvordan denne informasjonen skal presenteres. Selvsagt avdekkes oppslagsordenes semantikk i første rekke gjennom oversettelsesekvivalenter, og slike ekvivalenter utgjør det viktigste elementet i ordboka. Men mens en ekvivalent gjengir oppslagsordets designative innhold, dvs. at den betegner samme foreteelse i den reelle verden som oppslagsordet gjør, avdekker den langt

ifra alltid ordets konnotative valør. Ofte må man ty til forskjellige karakteristikk og forklaringer for å formidle et riktig bilde av ordets betydning. Illustrerende materiale – i første rekke setninger og fraser som viser bruken av oppslagsordet – utgjør derfor en viktig del av den semantiske informasjonen i en tospråklig ordbok. I et historisk perspektiv kan man si at den tospråklige leksikografien har beveget seg fra ett vanskelighetsnivå til et annet – fra det rent leksikalske nivået til en beskrivelse av mening på frase- eller setningsnivå. Samtidig er det som nevnt ikke alltid det illustrerende materialet utgjør noen vital del av den semantiske informasjonen; ofte tar man med eksempler i ordboka for å gjøre det enklere for brukerne å finne det ferdige uttrykket de trenger, så raskt som mulig.

Vi har altså sett at tospråklige ordbøker delvis stiller leksikografen overfor andre problemer enn enspråklige ordbøker, problemer som krever et solid teoretisk fundament for å kunne løses på en tilfredsstillende måte. Det er å håpe at problemer innen tospråklig leksikografi i tiden som kommer vil få den oppmerksomhet de fortjener, og at dette i sin tur vil føre til utgivelser av stadig høyere kvalitet.

Litteratur

- Berkov, Valerij Pavlovič 1996: *Dvujazyčnaja leksikografija*. St. Petersburg: Izdatel'stvo S.-Peterburgskogo universiteta.
- DLKŽ = Stasys Keinys et al. (eds.) 1993: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. III pataisytas ir papildytas leidimas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Gudavičius, Aloyzas 2000: *Etnolingvistika*. Šiauliai: Šiaulių universitetas.
- Jakaitienė, Evalda 1988: *Leksinė semantika*. Vilnius: Mokslas.
- Jakaitienė, Evalda og Sturla Berg-Olsen 2001: *Lietuvių-norvegų kalbų žodynas. Litauisk-norsk ordbok*. Vilnius: Baltos lankos.
- Leemets, Ch.D. (Helle Leemets) 1988: «Otraženie semantiki slova v dvujazyčnom slovare (Na materiale «Russko-ėstonskogo slovarja» AN ĖSSR)», i: Ju.N. Karaulov et al. (red.) *Sovetskaja leksikografija*. Moskva: Russkij jazyk. 200–205.
- Leemets, Helle et al. 1984–92: *Vene-eesti sõnaraamat. Russko-ėstonskij slovar'*. Bind 1–4. Tallinn: Valgus.
- Löbner, Sebastian 2002: *Understanding Semantics*. London: Arnold.
- NLO = Henning Bergenholtz, Ilse Cantell, Ruth Vatvedt Fjeld, Dag Gundersen, Jón Hilmar Jónsson og Bo Svensén 1997: *Nordisk leksikografisk ordbok*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Ščerba, Lev Vladimirovič 1974: *Jazykovaja sistema i rečevaja dejatel'nost'*. Leningrad: Nauka.
- Svensén, Bo 1987: *Handbok i lexikografi. Principer och metoder i ordboksarbete*. Stockholm: Esselte Studium.
- Wierzbicka, Anna 1985: *Lexicography and Conceptual Analysis*. Ann Arbor: Karoma Publishers.